

Quamvis vero is, quem ostendimus, videatur esse sensus Theodori et Theodoreti, non ideo negamus modum eorum loquendi hac in re esse obscurum, ex quo appareat, in eorum mente nondum fuisse claram et distinctam notio nem processionis Spiritus Sancti a Filio sicut a Patre, quatenus Pater et Filius unum sunt spiratio. Hic tamen defectus profundioris intelligentiae dogmatis multum differt ab eius explicita negatione, et pro ea aetate, ubi nulla adhuc subtilior polemica inquisitio fuerat necessaria, excusari posset. At simul manifestum est, quantopere hisce hominibus eruditis quidem, sed in aliis certe capitibus ingenio nimis praefidenti a sana doctrina deviis, praestiterint ss. Doctores secura ac limpida fide et explicatione intimorum penetralium mysterii SS. Trinitatis in relatione Spiritus Sancti ad Patrem et Filium, Athanasium, inquam, Basilius, Nyssenus, Epiphanius, Cyrillus, ut nihil dicam de Patribus latiniis, Hilario, Augustino, Leone, Fulgentio et ceteris deinceps.

THEISIS XXXIX.

De oppositis argumentis Photianorum.

* Photiani pro sua doctrina, qua negant Filium cum Patre esse unum principium Spiritus Sancti, nullum omnino habent sive Scripturae sive Traditionis testimonium. Quatenus vero doctrinam penes Patres tam graecos quam latinos universalem eludere conantur, manifestissimum est.

In hac thesi examinamus fundamenta, quibus schismati suum dogma confirmare nituntur, ut in comparatione cum veritate quam hucusque demonstravimus, non solum eorum infirmitas intelligatur, sed ex ipsa omnimoda inanitate et sophistica indeole argumentorum, ad quae se illi recipiunt, doctrinae catholicae lux maior accedat. Duplex ex ipsa rei natura esse debet argumentorum classis; postulantur argumenta, quae possumus dicere alia *positiva* et directa, alia *polemica*. Primo enim eis summum dogma per se et absolute demonstrandum esset in revelatione contentum; deinde demonstrandum esset comparete cum doctrina Ecclesie

siae catholicae, h. e. solvenda eis essent argumenta, quibus doctrinam catholicam ostendimus in universa praedicatione ecclesiastica comprehensam. Revera schismaticorum velitationes ad hunc duplex ordinem revocari possunt. Primum ergo dicimus de argumentis positivis, quibus utuntur vel uti possunt ad demonstrationem sui dogmatis, tum de impugnatione polemica, qua impetu Catholiceorum fundamenta.

I. Doctrina de qua quaeritur, potest spectari dupliciter: a) quod Spiritus Sanctus procedit ex Patre; b) quod procedit ex Patre solo ad exclusionem Filii ita, ut non procedat ex Patre et Filio, quatenus virtute et actu spiratio nis unum sint. De illo priori controversia erat cum Pneumatomachis Arianis et Semiarianis, illudque ex Scripturis, ex definitionibus Conciliorum, ex constanti et universalis doctrina totius antiquitatis christiana, ex intima oeconomia Trinitatis, ut ea in revelatione proponitur, manifestissimum est. Non igitur hac affirmatione, quod Spiritus Sanctus a Patre procedit, continetur doctrina, quam Catholici negent et quae schismaticis defendenda sit velut dogma sibi speciale, quo discrepant a Catholicis; sed doctrina, qua Catholicis opponuntur, et quam suis argumentis contra Catholicos defendere conantur, longe est alia, ea scilicet quae enuntiatur in altero capite, quod Spiritus Sanctus procedat a Patre ita, ut non procedat simul a Filiu. Quandiu ergo solum demonstrant affirmationem, Spiritum Sanctum procedere a Patre, argumenta eorum sunt invicta et omnibus Catholicis communia adversus Pneumatomachos; sed nihil omnino pertinent ad ostendendam veritatem doctrinae, cuius ipsi defensionem contra Catholicos suscepereunt. Eodem fere modo Ariani et Sabelliani demonstrabant evidenter ex Scripturis, unum esse Deum, et Patrem esse hunc unum verum Deum; at non haec affirmatio erat, qua discrepabant a Catholicis, sed demonstrandum fuisse Ariani quidem, Patrem esse unum verum Deum ita, ut Filius non sit idem unus verus Deus; Sabellianis autem, Patrem esse unum verum Deum ita, ut Filius hoc ipso quod natura non distinguitur, neque hypostasi distinguatur a Patre.

Atqui 1° facto ipso et inspectis disputationibus schismaticorum patet ipsis oculis, totam demonstrationem positivam sui dogmatis tandem revocari ad hoc unum et solum, ut ex Scriptura, ex Conciliorum definitionibus et Patrum consensu proponant et expoliant affirmantem doctrinam, *Spiritum Sanctum procedere a Patre*. At hoc dogma ex fontibus revelationis testatissimum et in confesso apud omnes Catholicos nec explicite enuntiat, ut per se constat, nec implicite continet ullo modo doctrinam peculiarem illam, qua schismati dissident ab Ecclesia catholica. Sane enim ex hoc fidei articulo, quod Pater est principium Spiritus Sancti, non magis consequitur, Filiu non esse unum cum Patre principium eiusdem Spiritus, quam ex eo quod Patrem credimus Deum, credimus creatorem coeli et terrae, credimus mittere Spiritum Sanctum etc., consequens sit, Filiu non esse unum cum Patre Deum et creatorem universi et principium missionis Spiritus Sancti, ut sane schismati ipsi sine haeresi Ariana negare non possunt.

Revera Macarius, qui hac nostra aetate omnia schismaticorum argumenta in summum usum convertit, et forma qua potuit efficaciori, adornavit, in toto prolixo tractatu de Spiritus S. processione nihil prorsus aliud demonstravit quam hoc unum, *Spiritu S. procedere a Patre*. Ex Scripturis (p. 127 sq.) non profert nec potest proferre testimonium ullum praeter istud: « Spiritus veritatis qui a Patre procedit. » Atqui non hoc erat demonstrandum; sed testimonium quaeritur, in quo dicatur Spiritus Sanctus non procedere a Filio, cuiusmodi nullum existat. Quod vero deinceps (p. 330 sq.) conatur in alienum sensum detorquere textus Scripturae, quibus dicitur Spiritus accipere omnia a Filio, esse Spiritus Filii, mitti sicut a Patre ita a Filio; hoc artificium, etiam si concederentur omnia quae comminiscitur, non constitueret positivam demonstrationem dogmatis Photiani, de qua nunc quaerimus. Si enim concederemus id, quod falsissimum esse demonstravimus, in Scripturis non contineri doctrinam de processione Spiritus ex Filio, inde peroperam inferretur, quod Macarius et generatim Photiani contendunt, hanc doctrinam non esse veram aut revelatam;

sed tantummodo consequens foret, ex Scripturis neque negationem, ut est evidens, neque affirmationem, ut ex hypothesi et ad hominem nos concederemus, posse desumi; adeoque consulendam esse traditionem, quam et Photiani ut thesauro revelatae doctrinae agnoscunt, aut saltem ex suis principiis agnoscere deberent. Revera Macarius cum non potuerit non videre Photianam exclusionem argumento ex Scripturis plane destitutam, tentavit demonstrandi artem ex traditione, ut doctrina in monumentis antiquitatis christiana nobis conservata est. Hic saepe quidem suis verbis repetit thesim demonstrandam: *Spiritus S. a solo Patre procedit*. At in testimonio quae per quinquaginta fere paginas (p. 345-390) ex symbolis, Conciliis, Patribus congerit licet avulsa ex contextu, quandoque fraudulenter truncata, aut falsa interpretatione in alium sensum detorta, nullum est vestigium istius processionis *a solo Patre*, ad quam probandam adferuntur; sed (si excipias tria ex Damasceno, Maximo et Theodoreto, de quorum sensu diximus suis locis) in iis omnibus sola enuntiatur thesis catholica: *Spiritus Sanctus procedit a Patre*; Pater est *fons ac principium* non Filii dumtaxat sed etiam *Spiritus Sancti*. Hanc autem veritatem certissimam proponere velut probationem dogmatis Photiani, quo *Spiritu a solo Patre et non a Filio* (ut Pater et Filius unus sunt) procedere contra professionem catholicam statuant; profecto perinde est quod paulo ante dixi, ac quando Ariani probationem veritatis quod Pater est Deus et Deus unus est, venditabant velut demonstrationem suae haereses, qua Filiu et Spiritu Sanctum negabant esse Deum. Res est ita per se evidens, ut Macarius ceterique theologi Photiani potius farragine citationum nihil ad scopum spectantium suis sectatoribus imponere quam probationem instituere voluisse videantur. Quid enimvero faciant, quum se promittant consensem antiquitatis cum sua doctrina probaturos testimoniis, et testimonia pro eadem suppetunt nulla, sed tantummodo pro dogmate minime controverso de *Spiritu Sancti processione a Patre*?

Hinc etiam in Concilio Florentino, ubi ante unionem

omnibus collectis viribus Graeci suam sententiam probare conabantur, totam vim demonstrationis ad hoc tandem unum argumentum revocantem esse nec aliud ullum suppeterem, testatur Bessarion. « Obtendebamus igitur argumentum, inquit, incipientes ab ipsis Apostolis et omnibus sacris Conciliis, horumque et omnium orientalium Sanctorum dictis usum, quibus ostenditur, non quidem Spiritum a Filio non procedere; huiusmodi enim dictum nullum habemus, ut ipse nosti, nisi unicum illud Damasceni ubi ait: Spiritum Filii dicimus, ex Filio autem non dicimus; alius vero omnibus dictis hoc tantum ostenditur, Spiritum Sanctum ex Patre procedere, non autem ex Filio non procedere. His itaque prolati putabamus démonstrasse, falso esse ex Filio Spiritum Sanctum procedere. Latini vero ad haec omnia unum et commune dederunt responsum: omnia esse vera, sequi idem sentire. Namque credunt etiam ipsi, Sanctum Spiritum ex Patre procedere; hoc enim vero non est contrarium eorum dogmati. Hoc enim quod est ex Patre procedere, neque contradictorium neque contrarium est ei, quod est procedere ex Filio. Si enim horum alterutrum esset, tunc una affirmata alterum tolli necesse esset; nunc vero nihil obstat, quominus et procedere ex Patre verum sit, et verum procedere ex Filio. Veluti si dicamus Spiritum Sanctum mitti a Patre, alias vero quispiam dicat, Spiritum mitti a Patre et Filio, et utrumque verum est, nec unum alteri repugnat. Si igitur Sancti dicenter, Spiritum ex Patre solo procedere vel ex Filio non procedere, posset esse aliqua ratio dicendi, nos (Catholicos) falso sentire; cum vero neutrum horum ullus unquam dixerit, illud quod dicitur procedere ex Patre, non tollit processionem ex Filio » Bessar. de Spiritu Sancto (opuse. aur. p. 208. 294.); cf. Hug. Etherian. I. II. c. 16. sqq.

Iam quoniam et verissimum est, Spiritum Sanctum procedere ex Patre, et in hoc ipso, ut in th. XXXIV ostendimus, implicite continetur processio etiam ex Filio, qui Patri consubstantialis unus est cum Patre in omnibus, ubi non obviat relationalis oppositio; idcirco potuit Ecclesia per plura saecula in symbolo profiteri adversus Pneumatoma-

chos processionem ex Patre sine explicita mentione processionis ex Filio, et potuit eandem formam symboli Graecis permittere in ipso Concilio Florentino, postquam fidem suam in processionem ex Patre et Filio publice et authentice declaraverant. Ceterum quod in duplice dogmate (processionis a Patre, et unitatis Filii cum Patre in omnibus excepta paternitate et filiatione, simul assumpto revelato ordine personarum) implicitum est, id vidimus in Scripturis ipsis et in intellectu catholico etiam explicitum, atque in praedicatione ecclesiastica orientis non minus quam occidentis declaratum et disserta professione sancitum. Quid ergo absurdius et impudentius fingi potest, quam hanc tam consensionem et professionem processionis ex Patre et Filio exclusam velle per sententiam verissimam quidem processionis a Patre, in qua ipsa illa prior ac distinctior professio iam continetur implicita?

2º Quod spectat paucissima illa documenta, in quibus solis aliquo sensu dicuntur, Spiritum non procedere *ex Filio*, vel non accepisse existentiam *a Filio aut per Filium*; ex iis, si omnia concederentur schismaticis quae velint, nihil unquam aliud confici posset, quam haec duo, incunabula haeresis Photiana fuisse coniuncta cum Nestorianismo, in eodem errore fuisse unum alterumve doctorem catholicum, cui nec solemnis aliqua definitio innoverat nec ante diligentiores polemicam inquisitionem sensus dogmatis satis adhuc liquidus erat. Hoe utrumque plures theologi catholici omnino concedunt; at ex iis quomodo quaequo Photiani traditionem divinam sui dogmatis demonstrabunt? Imo quomodo haec communem consensum orientalium et occidentalium in doctrina de processione Spiritus Sancti a Patre et Filio, et in isto consensu traditionem ac explicationem catholicam labefactare aut obscureare possent? Ceterum si non per concessiones *ad hominem* sed ex rei veritate agatur, documentum in quo negatio processionis ex Filio in sensu schismaticis peculiari enuntiaretur, nullum omnino exstat ante schisma Photianum editum, saltem quod non schismati ci ipsi aliunde agnoscerre debeant pro haeretico vel suspecto. Documenta huiusmodi damnata, in quibus aliquo

quidem sensu negatur, Spiritum Sanctum vel a Filio aut per Filium existentiam accepisse vel procedere ex Filio, sunt symbolum Theodori adoptatum a Nestorianis, contradictione Theodoreti aduersus anathematismos Cyrilli, Monothelitarum impugnatio epistola synodicae Romani Pontificis (1), de quorum omnium valore et sensu diximus in

(1) Saeculo VIII videntur etiam Iconoclastae aliquam quaestionem movisse de processione Spiritus Sancti ex Patre et Filio; sed cum monumenta desint, non possumus certo scire, quo sensu controversia habita fuerit. Solum novimus, Constantini Copronymum feroem Iconoclastam legatos misisse ad Pipinum regem Francorum; tuncque in conventu habitu in villa Gentiliaco anno 767 quaestione ventilatam esse inter Graecos et Romanos de Trinitate, et utrum Spiritus Sanctus sicut a Patre ita procedat a Filio, et de sacris imaginibus Mansi T. XII. p. 677; Lequien Damasc. I. n. 12; Hefel Hist. Cone. T. III. §. 341. Fortasse disputatio solum erat de modo loquendi, utrum dicendum sit Spiritus Sanctus procedere ex Patre per Filium, an vero ex Patre et Filio. Ita decem annis post Concilium Gentiliacense Pipini filius Carolus M. reprehendit formulam Tarasii Patriarchae Constantinopolitanus, qui in praecella confessione fidei lecta et approbata in Cone. Niceneo II. dixit: « Credo... in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, ex parte per Filium procedentem » τοις τοις ταρασιδιοῖς πλούτοις ιαπωνεύμανος (Mansi XII. p. 1121). Volebat enim Carolus, ut Spiritus Sanctus non ex Patre per Filium, sed ex Patre et Filio procedere diceretur. Hadrianus vero Pontifex in ep. ad Carolum regem multis demonstrat, professionem Tarasii orthodoxam esse, et sicut opera ad extra licet sint utique Patris et Filii, recte dicuntur edita a Patre per Filium, ita etiam Spiritus Sancti processionem a pluribus Patribus orientalibus et occidentalibus dici ex Patre per Filium (Mansi XIII. p. 760 sq.).

Unicum adhuc vestigium impugnatiae processionis ex Filio ante Photium reperitur saeculo IX. inuenire, sed ita ut ex ipsa illa unius fanatici hominis contradictione appearat consensio orientis et occidentis in fidem communem. Monachi latini Hierosolymis in monte Oliveti consentes in simbolo addebant particulariam *Filioque*, ut in sacello palatino Caroli M. illud cantari audiverant. Monachus quidam graecus Ioannes propter hanc additionem et alias discrepantes ceremonias in sacra liturgia coepit contra Latinos velut haereticos turbas excitare ita, ut Latinis hand leve periculum imminaret a plebe imperita; et sane videtur monachus ille graecus non solum insertionem in simbolo sed ipsum dogma impugnasse. Latini appellabant ad Patriarcham et ad universum Clerum Hierosolymitanum atque ad ipsum Pontificem Leonem III. Sacerdotes Hierosolymitani serisperunt eis a chartam fidei, et a ipsarachidiaconus (narrant monachi latini in ep. ad Pontificem) in sancto

thesibus XXXVI. et XXXVIII. Quid vero censendum sit de sophistica contorsione schismaticorum, quando asserere audent, Cyrillum et Concilium Ephesinum approbase in sensu Photiano negationem Theodoreti, quatenus Spiritus Sanctus dicatur existentiam accepisse ex Filio vel per Filium, constat ex dictis p. 566. seqq. Lege opusculum Leonis Allatii inscriptum: *Vindiciae Synodi Ephes. et S. Cyrill.*

Inter scriptores catholicos vidimus duos tantummodo esse, unum VII. alterum VIII. saeculi qui, non ut ex eis aliiquid contra communem ceterorum consensum probetur, sed ut explicitur et cum reliquis in concordiam redigantur, in medium adduci possunt. S. Maximus fatetur, ex ss. Patrum doctrina demonstrari processionem ex Patre et Filio; declarat vero, non ideo negari Patrem solum esse fontem primordiale Trinitatis, atque habito respectu ordinis personarum formulam, qua dicitur procedere Spiritus Sanctus ex Patre et Filio, eundem habere sensum ac alteram, qua dicitur procedere ex Patre per Filium (supra th. XXXVI.n. II). Unicus inter omnes est Ioannes Damascenus saeculo VIII., qui hunc modum loquendi negantem adhucuit, Spiritum Sanctum non procedere ex Patre per Filium. At quid quoquo lucrarentur aduersarii, si fateremur, s. Damascenum nulla adhuc solemnis definitione praecedente aut ei

Constantino (ecclesia) una nobiscum ascendit in pergo et legit ipsam chartam in populo, et nos servi vestri anathematizavimus omnem haeresim et omnes, qui de s. Sede Apostolica Romana dixerint haeresim. Inde missi sunt Latinorum aliqui cum litteris commendatiis Thomae Patriarchae (utique graeci) ad Leonem Pontificem, a quo postulabant, ut dignaretur certissimum mandatum dirigere. Leo scripsit professionem fidei « omnibus orientalibus Ecclesiis », in qua dicitur: « credimus... Spiritum Sanctum a Patre et Filio aequaliter procedentem... Spiritus Sanctus plenus Dens a Patre et Filio procedens etc. Sic illa et turbae sedatae sunt in oriente. Ex quibus omnibus manifestum est, nullus fuisse dissidium circa ipsum dogma inter Ecclesias orientalem et occidentalem. In occidente hac occasione missa est legatio ex Concilio Aquisgranensi ad Leonem III. Pontificem pro impetranda sanctione insertionis particularis *Filioque* in ipso simbolo inter liturgiam cantando, de qua re paulo post aliqua diemus. De turbis illis Hierosolymitanis legie Lequien Damasc. I. n. 13-18.

comparta nec perspecto consensu omnium Doctorum occidentalium nec satis inter se comparatis sententiis Doctorum orientalium in hac quaestione errasse, quia magis adtendit ad verba materialiter spectata, quam ad rem ipsam quae enuntiatur ab iis Patribus, qui frequentius dicunt Spiritum ex Patre per Filium procedere? Ab uno Doctore contra doctrinam communem ceterorum velle demonstrationem dogmatis petere, absurdum est; eidem autem negationi adhuc post plenissime eliquatam quaestionem velle insistere, impudentissimum et impium. Ex rei porro veritate s. Damascenum eandem cum ceteris PP. tradere doctrinam, quod Filius virtute spiratrice communicata a Patre sit principium Spiritus Sancti, qui ideo a Patre per Filium procedat, constat ex verbis clarissimis ipsius Damasceni, et a Graecis catholicis aliquis theologis deinceps demonstratum est (vide supra l. c.).

II. Confirmationem dogmatis catholici insignem reperiet, quisquis attentius expenderit argumenta, quibus schismati illud impugnat; ea enim omnia non solum non revertant aut labefactant prolationem catholicam, sed apertissima sunt sophismata inventa ab hominibus, qui cum suam defectionem a doctrina antiquitatis fateri nolint, inanibus fallacis clarum et manifestum sensum verborum et sententiarum Scripturae ac Patrum tenebris involvere conantur. Habes illa fideliter exposita et pro merito contrita ab Hugone Etheriano (Bibl. Max. T. XXII. p. 1201. sqq.); Becco (de process. Spiritus Sancti c. 4. sqq.); de unione Eccles. in *Graecia orthod.* T. I. p. 154. sqq.; Bessarione (de process. Spiritus Sancti ad Alex. Lascarinum, et in orat. dogm.) et ab aliis Graecis, quos citant Petavius (l. VII. cc. 13-18) multaque copiosius Em. Hergeroether (in *Animadvers. ad mystagog. Photii* apud Migne Bibl. PP. Graec. T. CII). Ambages istae omnes revocari possunt ad hanc fere summam.

1°. Quando PP. docent, Spiritum Sanctum esse ex Patre et Filio et esse ex ambabus, schismatici alterutrum ex duobus respondent; vel sermonem esse non de processione aeterna sed de missione in tempore, vel non personam sed dona Spiritus Sancti dici ex Patre et Filio.

2°. Spiritum Sanctum aiunt esse procedentem ex Patre ut hypostasi, at non dici ex hypostasi sed ex substantia Filii εν της οὐσίᾳ του νεώτερον; hoc vero non aliud sibi velle, quam quod Spiritus est Filio consubstantialis. Quod ita explicant, ut per illud ex substantia Filii non significetur principium processionis, unde sit Spiritus Sanctus; sed velut causa formalis, quod Spiritus Deus est ex eadem substantia, ex qua Deus est Filius.

3°. Diligentius notant, Spiritum Sanctum a graecis Patribus non dicit επορεύεσθαι procedere, quod verbum proprie exprimit notionalem characterem Spiritus Sancti, sed alius verbis dici, προέλευσθαι, εἰληφθεῖν, παραγγελθαι, προχωρεῖν, διαβλύζειν prodire, effulgere, apparuisse, profundi, scaturire ex Filio vel per Filium. Haec autem omnia, inquit, non de processione interna, quae est επορεύεσθαι, sed de donis Spiritus Sancti vel de missione ad extra intelliguntur.

4°. Quod PP. graeci communis consensu docent, Spiritum Sanctum esse ex Patre per Filium, id schismati alii aliter quadruplici modo interpretantur. Spiritus Sanctus est ex Patre per Filium, i.e. procedit ex eo, qui per Filium seu generatione Filii Pater est; vel Spiritus dicitur ex Patre per Filium, quia Pater formaliter ut Pater immediate referunt ad Filium, ad Spiritum Sanctum vero referunt non ut Pater sed ut spirator προβολεύει; adeoque nominando Patrem prius mente nostra concepimus Filium ex Patre et deinde Spiritum Sanctum ex spiratore, hocque solum sensu aiunt, a Nysseno et Basilio Filium dici proxime ex Patre, Spiritum vero non proxime sed per eum qui proxime est ex Patre et interposito Filio. Si haec non placent, in promptu est aliud commentum; namque, aiunt, particula διτις per in personis divinis ideam valet ac cum, adeoque significatur processio Spiritus Sancti cum Filio ex Patre et consubstantialitas Filii ac Spiritus. Id ita esse serio probant verbis s. Basilii (de Spiritu Sancto c. 8.) a nobis p. 531. citatis, quibus dicit ex modo loquendi Scripturae, quod Pater creat per Filium, ostendi a unitatem voluntatis, & Si hoc etiam rideas, ut revera ridiculum est, ultimum superest effugium locus ille Graecalis communis,

quod ex Patre per Filium non persona Spiritus Sancti, sed eius dona procedere dicantur.

5°. Porro in sacris Scripturis quod Christus ipse docet Io. XVI. 14. 15. : Spiritus veritatis de meo accipiet; id Photius ait intelligi oportere: de meo Patre accipiet (vide apud Hugonem Etherian. I. II. c. 18. in fine et c. 19.; Bessarion. de Spiritu Sancto p. 241; Petav. I. VII. c. 19. n. 1; Hergenroether Animadv. §. II. n. 9.). Alterum quod sicut Patris ita *Filiī Spiritus* praedicatur, nihil ad processionem pertinere aiunt, sed significare tantummodo Spiritum ob consubstantialitatem non alienum esse a Filio; vel etiam dici *Spiritum Filii*, quia a Filio mittitur in tempore. Missionem vero, eum sit quaedam operatio dumtaxat ad extra, nullatenus supponere processionem, atque ideo non minus Filium a Spiritu quam Spiritum a Filio missum praedicari in Scripturis; imo apud Chrysostomum etiam Patrem dici missum a Filio et Spiritu Sancto.

6°. Hisce interpretandi artibus coniungunt rationes theologicas ex ipsa natura mysterii Trinitatis. Si Spiritus Sanctus ex Patre et Filio procedit, duo sunt principia Spiritus Sancti; atque ita vel utrumque principium est perfectum, tum vero duae erunt processiones et duo Spiritus Sancti procedentes; vel si processio una est ex duobus principiis, Pater solus non erit sufficiens et proinde imperfectum principium supplementum a Filio tamquam a principio concurrente et partiali. Si autem Pater et Filius dicantur unum principium, contrahuntur in unam personam, sive Latini incident in Sabellianismum.

Praeterea quidquid in Trinitate est, id omne est communis vel proprium, ut res ipsa et SS. PP. frequenter docent. Ergo etiam spiratio vel est propria Patri vel est communis tribus personis, adeoque ex Latinorum doctrina Spiritus Sanctus procederet ex ipso; et sive Spiritus Sanctus, inquit Photius, erit simul οὐτος et οὐτας, quod est ipsis gentilium fabulis monstruosius » (apud Beccum *Grac. orthod.* I. p. 166).

Insuper « Nicomediae Praesul » (1) (cum aliis) exclamat:

(1) Praeter hunc « Nicomedensem, » cuius nomen non exprimit,

« si ex Patre est Filius, ex Patre autem et Filio Spiritus, nepos utique Spiritus Patris est, quia et apud nos nepos proxime quidem est ex quo ducitur, per quem medium ab avo derivatur » (apud Hug. Ether. I. I. c. 17).

Macarius (p. 415) eadem suis verbis reficit; addit vero aliam inextricabilem inceptiam, cuius sensum ipsem non videtur intellexisse (saltem si ita scripsit, ut est in versione Gallica p. 417). Occidentales doctores, inquit, praeter unitatem essentiae et Trinitatem personarum « inducent duplicitatem, quoniam docent, Patrem et Filium esse unum aeternum et indivisibile principium in relatione ad Spiritum Sanctum, et ipsum Spiritum Sanctum constituunt secundum, quatenus ab illo principio (Patre et Filio ut unum sunt virtute et actu spiracionis) procedit » (1). Videtur Macarius sophisma, quod Photius in sua Mystagogia n. 12. confinxit, paulum inflectere voluisse; verum haec inflexione omnem sensum intelligibilem ei admittit. Photius, ut fere solent omnes eius sectatores, supponit, a Catholicis admitti Patrem et Filium *duplex principium* Spiritus Sancti; « quando vero, inquit, iam istud principium sine principio et supereminens ab impiis in *duplicitatem* discussum est, haec divisio maiori temeritate etiam ad tripliciter principii progredietur (asseretur nempe Spiritus Sanctus tertium principium), cum aliquo in supereminenti et indivisiibili et una natura deitatis trinum potius quam dualitas resulgeat » (2). Ait nempe, si non solus Pater asseritur principium sed Filius est principium secundum, ex quo utroque procedit Spiritus Sanctus, iam nulla erit ratio, cur non

Etherianus in suis libris inducit ex schismaticis Photium, Theophylactum, Nicetam Constantinopolitanum et Thessalonensem, Nicolaum Methoneensem.

(1) « Les docteurs d'Orient reconnaissent l'unité et la trinité, mais en même-temps ils y introduisent la duplicité; car ils enseignent que le Père et le Fils forment un principe éternel et indivisible par rapport au S. Esprit, en tant que son principe, mais que le S. Esprit, par rapport à Eux forme un second, en tant que procedant de ce principe. »

(2) Ἀπό τας της ἀντιγονου και ὑπερβασίου ἡρώης.. εἰς δυοῦς διάτησης, νεκανθατέρου και προς την τριάδα η χατατομη της ἡρώης προλαμβάνεται, εἴτε κάνει της θεοτητος φύσην το τριάδικον μετόπον η το διαδίκτον ἀναφένεται.

dicatur Spiritus Sanctus principium tertium, ita ut quemadmodum ex dualis personis persona tertia, sic ex tribus persona quarta et ulterius aliae in infinitum procedere dicantur.

Responsio ad haec omnia continetur plenissima in antecedentibus. Sufficit legisse testimonia Scripturae et Patrum, quae citavimus, ut cuivis evidens fiat, in quinque primis capitibus non interpretationem testimoniorum specie saltem probabilem, sed aliam omnino diversam et contraria doctrinam enuntiari. Quae vero in capite 6° dicuntur, non sunt aliud quam ignoratio elenchi, seu deductiones ex perversa expositione doctrinae catholicae. Quare cum nec varet nec opus sit pluribus haec coniunctare, brevissime expediens singula capita.

Ad 1°. Ut nihil dicamus de evidenti doctrina PP. latinarum, Epiphanius, Cyrilus et reliqui Graeci in locis omnibus citatis in thesi XXXV manifesto agunt de internis relationibus divinarum personarum, non autem de donis vel de missione ad extra, quamvis utique ex immanente aeterna processione Spiritus a Patre et Filio sit consequens, ut etiam missio Spiritus sit a Patre et Filio, et dona creata a Patre, Filio, et Spiritu Sancto. Tum vero ita ex Filio sicut ex Patre esse docent ipsum Spiritum Sanctum personam divinam tertiam: «lux est Pater, lux de luce Filius, Spiritus vero ab ambabus, Spiritus ex spiritu; spiritus enim Deus est» Epiph. «Fili proprius est Spiritus Sanctus, qui in ipso est et ex ipso», sicut id intelligitur etiam de Deo et Patre» Cyrilus. Vide ibi reliqua.

Ad 2°. Quando Patribus Nicaenis haec sufficere videbatur definitio, Filium esse ex Patre; Ariani id suo errori accommodabant, esse ex Patre scilicet per creationem. Unde ad hanc haeresim excludendam PP. efficacissimam formulam constituebant, quod Filius est *ex substantia Patris* *εκ της ωντος του πατρος*. Ita scilicet processio intelligitur per communicationem essentiae, et Filius Patri consubstantialis esse docetur. Iam vero illud ipsum quod Ariani docebant de ordine Filii ad Patrem, deinceps Pneumatomachi repetebant de ordine Spiritus Sancti ad Filium, esse sci-

licet Spiritum Sanctum a Filio et per Filium actione creatrice. Ad eundem ergo errorem excludendum ss. Patres eadem formula expresserunt relationem Spiritus Sancti ad Filium, qua Conc. Nicaenum expressit relationem Filii ad Patrem. Spiritum Sanctum itaque non solum dixerunt esse ex Filio, ex Patre et Filio, sed ad declarandam processiōnē per communicationem eiusdem naturae ac substantiae definierunt, Spiritum esse *ex substantia Filii, ex ipsa substantia Patris et Filii εκ της αὐτης οὐντος πατρος και του*. Vide ll. cc. Sine ullo igitur dubio sicut per definitionem generationis Filii ex substantia Patris, ita per hanc alteram processionis Spiritus Sancti ex substantia Patris et Filii exprimitur tum principium *quod* videlicet persona producens (in generatione *Pater*, in spiratione *Pater et Filius*), tum principium *quo* videlicet essentia *οὐντος*, cuius communicatione est tum generatio Filii tum spiratio Spiritus Sancti. Inde vero utique consequens est, ut causa velut formalis qua Deus est Spiritus Sanctus, sit ipsam et communicata una natura Patris ac Filii, quod exprimirimus confitentes Spiritum Sanctum Patri et Filio consubstantialem. Lega quae diximus de definitione Nicaena in th. VIII. n. II.

Ad 3° respondetur: a) illis iisdem vocabulis Patres utuntur ad exprimendam tum generationem Filii tum aeternam processionem Spiritus Sancti ex Patre. «Spiritus omnia habet semperne, utpote Dei Spiritus et *ex Deo effulgens* (περνων), principium ipsum habens sicut fontem sui et *ab eo scaturiens* (πηγαζων)... *ex Deo scaturiens* (πηγαζων), in se subsistens est» s. Basil. contr. Ennom. l. V. T. I. p. 322. Vide superius p. 469 in nota; cf. Petav. VII. c. 18. n. 7. 8. Tum b) non solum dicunt PP. Spiritum Sanctum *effulgere, apparere* etc. *ex Filio* seu *per Filium*, sed in contextibus ubi evidenter agunt de relationibus internis, dicunt *effulgere, apparere* etc. *ex Patre et Filiis* vel *ambobus*, ubi sane sicut *effusio, promanatio* etc. *ex Patre* non est aliud quam aeterna processio Spiritus Sancti, ita etiam de Filio non aliter intelligi potest. Sic e. g. Cyrilus probat Spiritum Sanctum esse divinae essentiae, quia *a procedit ποντος ex Patre et Filiis* (supra p. 464. t20); Athanasius Spiritum

Sanctum dicit unius Filii unam sanctificantem et illuminantem virtutem, « quae ex Patre procedere (*ἐκ πατέρεω σθαι*) docetur, quia a Verbo, quod ex Patre esse in confessio est, elucet (*ἐλυπνίη*) » (supra p. 468.). c) Si hisce verbis *promanationis, effulsionis* etc. exprimitur relatio interna personae Spiritus Sancti, necessario idem significant ac *processio*. Atqui PP. ipsi frequentissime et lucentissime declarant, se intelligere *promanationem* immanentem, dum aiunt Spiritum ex Filio et per Filium effulgere, promanare, prodire οὐσιῶς, κατα φυσιν, etc. quae superius indicavimus p. 480. Imo ipsum rem huius aeternae *promanationis* definiunt, quod « essentialis bonitas et secundum naturam sanctitas et regalis dignitas ex Patre per unigenitum in Spiritum promanat » (διηγεῖται) Basil.; eodemque sensu Spiritum dicunt a Filio procedere ita, ut Spiritus quidquid perfectionis habet, habeat a Filio Athanas. Cyrill. (supra p. 454. 455. 465).

Ad 4°. Absurditas harum omnium detorsionum intelligitur ex dictis in thesi XXXVI.

Ad 5°. Doctrinam Scripturae tum per se tum ex Patrum explicatione satis vindicavimus in th. XXXII-XXXIV. De Photii commento lege Bessarionem l. de Spirit. Sanct. p. 241, ubi demonstrat illud non solum esse contrarium manifesto contextui orationis Christi Domini et interpretatione Patrum; sed etiam verbis ipsis « de meo accipiet » εἰ τοῦ ἐμοῦ ληφεται solum grammaticae spectatis repugnare. Generatim de Photianis fallaciis, quibus clara Scripturam testimonio eludere conantur, confer etiam Em. Hergenroether Animadvers. §. II. n. 9. sqq.

Ad 6°. In eo quod dicitur de communi et proprio, assumitur tamquam concessum et velut principium demonstrationis id, quod Catholici negant velut haeresim et demonstrant contrarium Scripturae ac universae doctrinae Patrum, et quod schismatici vellent demonstrare. Qua nulla manifestior petitio principii committi potest. Spiratio certe etiam concedentibus schismaticis non est proprietas constitutens personam, secus induceretur personarum quaternitas. At ex natura mysterii Trinitatis in Scriptura et Patrum

doctrina *proprietates constituentes* sunt quidem singulae unius tantum personae, si vero idem affirmetur de spiratione activa, quod ea uni Patri sit propria, hoc utique idem est ac dicere, Spiritum Sanctum a solo Patre procedere; at hoc ipsum esset schismaticis demonstrandum. Omnia itaque capita doctrinae ex Scriptura et praedicatione ecclesiastica, quibus demonstravimus processionem Spiritus Sancti ex Patre et Filio seu ex Patre per Filium, eodem modo demonstrant, spirationem activam esse communem Patri ac Filio non autem Spiritui Sancto, quia Spiritus Sanctus per ipsam communem Patris et Filii spirationem producitur; tamque est contraria Scripturae et Patribus assertio, quod spiratio activa propria est uni personae, quam contraria eidem esse demonstratur negotio processionis ex Patre Filioque. Si igitur *proprietas* stricto sensu dicitur id, quod uni personae est proprium, negamus spirationem activam esse proprietatem; si sensu latiori dicitur *proprietas*, quod est relatio ad intra et non commune tribus personis, spiratio potest dici *proprietas* non constitutens neque distinguens Patrem et Filium inter se, sed distinguens utrumque a persona tertia, cuius sunt unum principium per spirationem unam eis communem. Cf. th. XXV. n. I. et ibi Scholion p. 392.

Reliqua omnia quae velut rationes theologicae a schismatisciis producuntur, fundantur in ignorantia vel dissimulatione verae doctrinae circa distinctionem et unitatem inter divinas personas. Sane si fundamenta, quibus innititur obiectio de duobus principiis, de imperfectione et partitione spirations, de confusione personarum Patris et Fili, applicarentur operationi ad extra e. g. creationi, vel missione Spiritus Sancti, quam unam et communem esse Patri ac Filio etiam schismatici fateri coguntur; si inquam Photiani hisce capitibus illa sua principia applicarent, incidendum ei esset in Sabellianismum, ne tria principia et tres operationes partiales et imperfectae inducerentur, vel in Arianismum aut tritheismum, ne admissio uno creationis aut missionis principio confunderentur personae. Dicent fortasse, aliam esse rationem processionis personae divinae

et aliam operationum ad extra. Novimus esse rationem infinite diversam; sed quoad unitatem et distinctionem inter Patrem et Filium et quoad perfectionem singularum personarum omnino perinde est, ut iam Augustinus animadvertisit, sive de creatione sive de aeterna spiratione agatur. Si vis spiratrix, qua Pater et Filius minime ad se invicem referuntur, eadem numero utriusque personae communis esse nequit, quin distinctio quae est ex sola generatione, tollatur et personae confundantur; aut si vis spiratrix in duabus distinctis personis esse nequit, quin vel in singulis sit imperfecta, vel personae sint divisae et iam duo spirores ac duo principia; prorsus eadem omnia valent de vi creatrice aut de virtute missionis. Non poterit nempe una numero vis et actio creationis aut missionis admitti in personis distinctis, quin per eam unitatem tollatur distinctio; aut si personae manent distinctae, illa in singulis erit imperfecta, vel erit separata ita, ut constituant totidem principia creationis vel missionis, quot sint personae creantes aut mittentes. Cum vero haec omnia non solum haeretica sint, sed etiam mirum quantum absurdum, eodem modo haeretica et absurdum intelliguntur Photiana principia conficta ad impugnandam processionem Spiritus Sancti a Patre et Filio ut uno principio eiusdem Sancti Spiritus.

Quod deinde obiciunt de avo et nepote, est blasphemia Pneumatomachorum a PP. frequentissime confutata. Sicut Photiani supponentes processionem ex Patre dicunt Spiritum Sanctum fore nepotem, si procedat etiam ex Filio; ita Pneumatomachi Semiarianii supponentes processionem a Filio idem inferebant consequi, si iuxta doctrinam catholicam Spiritus Sanctus etiam ex Patre atque ex substantia Patris et Filii, ex Patre per Filium procedat. Ratio cur ilatio Photiana et Semiariana absurdum sit, patet ex omnibus dictis, et explicatur a Patribus; quia nimis personae divinae non divisae sunt (iuxta Arianum et tritheisticum commentum), quasi vero primum Pater generaret Filium, et deinde solus Filius generaret Spiritum Sanctum; sed sicut personae divinae una numero virtute creatrice creant universum, ita Pater et Filius una numero virtute spir-

trice atque ideo ut unum principium spirant Spiritum Sanctum; « non avus non nepos, sed ex eadem substantia Patris ac Filii Spiritus Sanctus » Epiphanius, supra p. 518.

Postremo in Macarianis nugis de nescio qua *dualitate*, quae praeter unitatem essentiae et Trinitatem personarum a Catholicis induci narratur, anceps haereticus quid responderas; tam insula sunt omnia et quovis destituta sensu. *Dualitas* nulla est, ubi non est realis distinctio, quae ipsam et nulla concepi potest in Deo uno nisi in relativis ratione realis processionis, inter principia nempe et procedentia a principio. Unde Pater et Filius realiter inter se distincti sunt sola generatione, qua Filius procedit a Patre, spiratio vero qua non producitur Filius, non minus unum sunt quam essentia et quovis attributo absoluto aut operatione ad extra. Hac spiratio una communis, seu quod idem est, hac una dilectione producente Spiritum Sanctum sunt principium ipsius Spiritus, qui procedens a Patre et Filio ut a suo principio realiter distinguitur ipsa relatione processionis, essentiam autem eandem et unam numero habet communicatam a Patre et Filio. Est ergo una essentia divina incommunicata in Patre ut in prima persona, fonte et principio primordiali SS. Trinitatis; per generationem a Patre communicata in Filio, persona secunda; a Patre et Filio per unam communem spirationem communicata in Spiritu Sancto, persona tertia; atque adeo est non multiplicabilis unitas essentiae, et personarum Trinitatis. *Dualitas* vero non est alia, nisi quod Filius et Spiritus non sunt personae a se sed procedentes a principio sui, atque ita *duae sunt processiones*; et quod in numero trium continentur utique etiam duo, cuiusmodi *dualitatem* puton Macarius quidem negabat. Egregie haec omnia expressit s. Gregorius Nyssenus. « Sicut sine principio esse cum solidius sit Patris, Filio et Spiritui aptari nequit; ita vicissim esse ex principio, quod Filii et Spiritus proprium est, ex ipsa sua natura non potest intelligi in Patre. Cum vero non esse *ingenitum* (το μη ἀγέννως εἴναι) commune sit Filio et Spiritui, ne qua confusio in re subiecta cogitetur, rursus in ipsorum (Filii et Spiritus) proprietatibus oportet

reperire impermixtam differentiam, ut tum commune, (esse ex principio) custodiatur, tum proprium (singulis) non confundatur. Unigenitus enim Filius *ex Patre* a sacra Scriptura dicitur, et in hoc sacra doctrina sistit eius proprietatem; Spiritus Sanctus vero et *ex Patre dicitur et ex Filio esse simul testimonio confirmatur* (vide th. XXXV.n.III.)⁽¹⁾. Etenim si quis, inquit (Apostolus), *Spiritu Christi* non habet, hic non est eius» Nyss. serm. 3. in orat. domin. Dibus itaque personis *inter se commune*, sed in comparatione eum prima persona *proprium* est, quod non sunt sine principio (*ἀγεννητος*); oportet ergo etiam inter has duas personas reperire *proprium singulis* et distinguens. Hoc autem Nyssenus non novit aliud, nisi quod Filius est *ex solo Patre*, Spiritus Sanctus non *ex solo Patre* sed iuxta Scripturarum doctrinam *ex Patre et ex Filio* ⁽²⁾, sive (in alia lectione recentiori) *Spiritus ex Patre et Spiritus Filii*, quod ex constanti PP. explicatione prorsus idem significat (th. XXXII. n. II). Hoc ipsum aliis verbis dixit Nyssenus, «Filius non nisi ratione principii praetelligi Spiritui, » ac proinde non nisi ut principium Spiritus Sancti ab ipso Spiritu procedente distingui (vide superius p. 473). Cum

(1) Άσπερ το ἀνέ αἵτις είναι μόνος του πατρὸς ὁν, το σύρ και τῷ πνευματι ἐρχομένην ο δυναται, ούτος το ἔρχεται είναι, ὑπερβολή έστι το μόνο και το πνευματος, το πατρὶ ἐπικαρπηνην φυσιν οὐκ ἔχει κονουδε δύνατο το νύν και το πνευματι του μη ἀγνωνητος είναι, διότι τοις συγγενοις περι το ὑπεκυπενθανομένην πάλιν έστιν ἄρχοντα την τοις διευρυσκοντος διερχοντα εξουσιον, διότι και το κονον φυλα/θην, και το ιδον μη συγγενοις ο γαρ μονοντας ιδος η το πατρος παρ της ἡγετης διερχεται, και μερι τουτον ο λογος Ιστηκεν αλιτο το ιδιωμα, το διάγονο πνευμα και η το πατρος λέγεται και η το νέον ινταπροσωματοφέρεται.

(2) Pro rietas nempe Filii prae Spiritu Sancto non est, quod est *solutus ex solo* μόνος *τοι πονον*, vel *solutus* procedit μονογονος, vel *solutus* προστυχος η το πατρος, ut non tantum Nyssensis sapient, sed etiam Origenes in Iean. tom. 2. n. 6, Gregorius Thaumaturgus [in symbolo], Basilius [ep. 38. al. 43. n. 4.], Epiphanius (haeres. 73. p. 382) docent; Spiritus autem non est *ex solo Patre*; sed *ex Patre per Filium*, vel *ex Patre et Filio*, vel *ex ambabus*, vel *ex Patre ita ut simul accipiat a Filio, ut simul sit Spiritus Filii*, ut pendaat origina a Filio, ut omnes suas perfectiones habeat a Filio, quas omnes locutiones ex Patribus gracie descriptas habet in superioribus thesibus.

vero Photiani hanc relationem principii inter Filium et Spiritum reiecerint, repudiarunt id quod ex ss. Patrum doctrina unice constituit distinctionem inconfusam (*την αριτον διαφοραν*) inter Filium et Spiritum, atque adeo ex eorum principiis, quamvis id fateri nolint, consequitur contractio Trinitatis in *dualitatem*, de qua Macarius contra dogma catholicum mutire audet. De hac personarum confusione dicemus in thesi sequenti.

Ex his que modo dicta sunt et alibi saepe demonstrata, calumnias etiam Photii de nobus principiis, Patre et Filio manent refutatae. Sicut enim tres personae quia natura unum sunt, non tres Dii sed unus intelliguntur Deus; ita personae duae, quas spiratione ac productione personae tertiae non minus quam natura unum esset constat, non duo principia sed unum sunt principium et unus spirator in relatione ad alteram personam. Persona tertia per hanc spirationem unam (principium *quod*) procedit a dualibus personis, quae non spiratione sed sola generatione sunt duae inter se distinctae (principium *quod*); adeoque etiam ambae per eandem unam spirationem distinguuntur a tertia procedente.

Quod denique spectat rationem principii in Spiritu Sancto, de qua Photius et fortasse etiam Macarius loquuntur, ex revelatione novimus, in Deo duas tantummodum esse processiones immanentes. Per revelationem vero illuminata fides potest quaerere etiam aliquem intellectum, cur in spiritu infinito non nisi unum Verbum infinitum procedens ex mente paterna, et supposita generatione Verbi non nisi unus infinitus amor subsistens procedens per dilectionem unam Patris et Filii esse queat (vide th. XXVIII. n. II).

Profecto quo attentius considerantur probations pro doctrina Photiana, quae tandem revocantur ad affirmacionem processionis a Patre a Catholicis ultra concessam et adversus Arianos operiosus defensam; et quo sincerius examinantur schismaticorum argumenta contra dogma catholicum conquisita, quae omnia partim in dissimulatione aut manifesta detorsione testimoniorum ex Scriptura et traditione, partim in falsis suppositis et calumniis fundantur;

eo firmior et illustrior veritas catholica consistit et omnium oculis sese ingredit, qui sine praeconcepta in errore semel hausto pervicacia iudicare velint.

Hinc Graeci in Concilio oecumenico Florentino, quamdiu manifestae veritati resistere conabantur, teste Bessarione ad eas incitas redacti sunt, ut cogerentur vel stultissime Patrum omnium testimonia corrupta dicere vel omnino eorum doctrinam erroris insimulare. « Latini ex alio principio exordientes per plures continenter dies multa ac varia argumenta protulerunt demonstrantia Spiritum Sanctum procedere ex Patre et Filio, innixi Scripturae sacrae atque inde facile promulga subsumptiones probationum. Postremo dicta Patrum attulerunt, quibus manifesto et dissertis verbis huius dogmatis veritas ostenditur. Protuluerunt autem non solum occidentalium sed non minus etiam orientalium Doctorum testimonia.... Ad quea nos responsemus nullam habebamus, nisi quod spuria essent et a Latinis corrupta. Produxerunt nostrum Epiphanium in multis locis clare docentes, Spiritum Sanctum esse ex Patre et Filio; respondimus, adulterina esse. Legerunt sententiam magni Basillii ex libris contra Eunomium (l. III. n. 1), de qua ante dixi; interpolata nobis videbatur. Adduxerunt doctrinam occidentalium Sanctorum; tota nostra apologia erat, omnia esse spuria, et nihil aliud ($\pi\alpha\sigma\alpha\eta\mu\omega\dot{\eta}\pi\omega\lambda\omega\gamma\zeta\tau\omega\theta\omega\eta\omega$, $\chi\zeta\eta\omega\dot{\eta}\pi\omega\lambda\omega\gamma\zeta\tau\omega\theta\omega\eta\omega$). Per multos igitur dies inter nos considerantes et consultantes, quid ad haec responderemus, nullum praeter hoc inveniebamus responsum. Hoc vero rursus tamquam omnino absurdum, non bonum nobis videbatur; primum quidem, quia ex consequentibus et antecedentibus apparet, hunc esse sensum doctrinae Sanctorum; deinde cum plurimi codices et vetustissimi ita haberent, non poteramus contra eos velut interpolatos excipere. Et aliquo cum nos nullum librum ostendere possemus, non graece non latine scriptum, qui aliter haberet quam Latini produxisserent, quomodo iure contra eos exciperemus?... Nos alias Sanctos contrarium dicentes non poteramus proferre, ipsos occidentales alibi aliter docentes nullo modo ostendebamus, naturalibus rationibus probare eos falsa dixisse omnium minime

poteramus; cum igitur nullam rationabilem causam nobis reliquit esse videremus, propterea et contineimus. Attamen non deerant, quibus alia responsio in promptu esset, videbile errasse Sanctos occidentales, et in hoc deceptos esse. Hoc vero universum nobis fidem revertere, manifestum est; si enim filies nostra pendet a doctrina Sanctorum (consentientium in fidei doctrina), hi vero errant circa veritatem, fides evera est. Propterea igitur recte unio cum Latinis consecuta est, et omnes nulla vi coacti, ut Deus testis est, consenserunt. Qui vero consentire nolebant, erant ii duo non plures (1), nullam vim passi in sua libertate et in sua sententia manserunt » Bessar. de process. Spiritus Sancti p. 221. sqq. cf. ibid. p. 207.

THESS XL.

*De distinctione Filii et Spiritus Sancti
per solam relationem originis.*

* Cam ex certissima doctrina in divinis non possit esse realis distinctionis nisi secundum relationem principii et procedentis a principio, * Filius et Spiritus Sanctus distinctae personae non essent, nisi una procederet ab altera. *

Onnes fere theologi Scholastici ad 1. dist. 11. et ad S. Th. 1. q. 36. a. 2. multis sed saepe non parum obscure habent quæstionem, utrum Spiritus Sanctus si a Filio non procederet, nihilominus ab eo distingueretur. Non desunt etiam post Concilium Florentinum, qui affirmando respondent; longe tamen communior et ex argumentis theologicis vera sententia est (2), nullam esse aut intelligi posse dis-

(1) Qui praeter Marcum Ephesum ex Graecis praesentibus Concilio subscriptionem recusaverit, Archiepiscopus Eugenius Cacconi ex codice Florentino me docuit feuisse Episcopum Stauropolitanum, qui in catalogo Metropolitarum praefixo 1° sessioni vocatur Isaías, et in memorato codice hoc elogio celebratur: « vir litterarum nescius, cui nihil omnino constat. »

(2) Claudius Frassen in suo Scoto Academicō statuit thesim: « Etsi per impossibile Spiritus Sanctus non procederet a Filio, revera tamen ab eo distingueretur realiter. Haec est Doctoris [Sotii] et omnium eius discipulorum » Frass. Tract. III. disp. III. a 2. q. 2. n. 4. Aliqui theologi